İstanbul İslam
Bilim ve Teknoloji
Tarihi Müzesi

Fuad Sezgin'e Göre İslam Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri

Yayınlanma Tarihi: 30.07.2026

İslam Medeniyetinin 9. ve 15. asırlar arasında parlak bir süreç yaşadığı bilinmektedir. Ancak bu sürecin sonlarına doğru İslam Medeniyetinde bir duraklama ve sonra da bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Prof. Dr. Fuad Sezgin, İslam Medeniyetindeki bu durumu "Donuklaşma" terimi ile ifade etmektedir. Bu süreç bazıları tarafından farklı yorumlanırken, biz bu yazımızda

Fuad Sezgin'nin bu hususta yorumunu ele alacağız. Bu konuda Fuad Sezgin'nin düşünceleri genel olarak aşağıdaki gibidir.

Batı'nın bugün zenginlik ve bilim bakımından ileri bir durumda olması nedeniyle insanların çoğu, tecrübî (empirik) ilimlerin kurtarıcı ve çözüm bulucu gücüne kesin olarak inanmaktadırlar. Bunlardan bazıları toplumda imanın, ibadetin varlığını zararsız görmekteler; diğer bir kısmı ise toplumun seviyesini yükseltmek için onun din ve inançlardan arındırılmasını, din ve akideyle ilişkisi olan her türlü kültürel unsurun terkedilmesini ve mutlak olarak batıya yönelmeyi tek yol görmektedirler.

Bu akım XX. asrın başlarından itibaren bazı İslâm ülkelerinde belirmeye ve özellikle ülkemizde hâkim olmaya başladı. Yöneticiler bu düşünceye teslim oldular ve yeni bir toplum yaratmak için doğru, köklü bir tedavi, büyük bir iksir bulduklarını sandılar. Bu tedavi üstünden yaklaşık bir asır geçti, ancak tedaviyi uygulayanların çoğunu, bunun doğruluğu ve etkisi hakkında şüpheler sardı, bu yüzden başka bir yol aramaya mecbur kaldılar. Bu ümitsizlik ve çabaların boşa gitmesi, çoğunu yapıştıkları ve inandıkları son deneyden nefret etmeye, bazen ondan intikam almaya sevk eden psikolojik bunalıma dönüştü. Başka sebepler, son kurtarıcıymış gibi ellerini uzatmakta geç kalmamacasına komünizme yolları açtı. Bu gruba mensup insanlara göre, İslâm toplumunun geri kalmışlığına tek sebep, geçmişte ve şimdi bizzat İslâm dini ve ondan kaynaklanan şeylerdir. Diğer taraftan muhafazakarlardan çoğu, toplumun geri kalmışlığı ve İslâm medeniyetinin donukluğunda sebebi, dine sarılmada zayıflığa ve onun, hayatın tüm alanlarında mutlak olarak uygulanmamasına bağlamaktadırlar. Bu iki grup arasında, her iki nedeni göstermekten kaçınan, şaşkın birçok insan var; bunlar çoğu kere, donuklaşma sebeplerini İslâm toplumundaki bir müessese veya müesseselerin bozulmasına, geri kalmışlığına veya içlerine yabancı unsurlardan bir şeyin karışmasına bağlayan yüzeycileri izlemeye meyletmektedirler. (Fuad Sezgin, İslam Medeniyetinin Donuklaşmasının Sebepleri Meselesi, 1980)

Prof. Sezgin İslam Medeniyetinin donuklaşmasını aşağıdaki şekilde yorumlamaktadır:

"İslâm medeniyetindeki donukluğu genel bir tahlile tabi tuttuğumuzda bunu tarihte her milletin başına gelen tarihî vakıa olarak değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu medeniyete mensub olanlara ve mazilerine uygun olarak gelecekte yer elde etmek isteyenlere düşen görev, çeşitli aşamalarda oluşan

donuklaşmanın gerçek sebeplerine ulaşmaları, devralınan müesseselerin olgusal tahlilini yapmaları, taklide kaçmadan dopdolu beşerî kültürden doğru olanı almaya cesaret etmeleridir. Bu, kendi kendine olmayacak çok zor bir iştir, sadece gerçek aydına ve yüksek seviyeli ilim adamlarına bağımlıdır. İslâm toplumunun bu tür aydın ve ilim adamlarının oluşmasını düşünmesi için büyük eksiğini görme vakti gelmiştir. Bundan sonra, topluma karşı yüce, asil hedefinin gerçekleştirilebilmesi için çağdaş Müslüman aydının görevi başlamaktadır. Bu sorumlu aydının, alışılan durum haline gelen maddiyat, bencillik, rehavet durumlarına karşı kendini feda etmesi gerekir. Derin, geniş ilmî kalkınmayı hazırlaması için gerçek zarurî zühdden nasibini unutmamalıdır."

İslam dini insanlara okumaya ve ilim öğrenmeye yöneltmiştir (Alak, 96/1-5). Bu nedenle Müslümanlar, ilme ilgi duymuş ve hiçbir bağnazlık göstermeden gayrimüslim din adamların karşı saygı göstermiş ve onlardan istifade etmiştir. Müslümanların bu hoşgörülü tutumu fanatikliğin önünü kesmekle beraber, ilmin gelişmesine olanak tanımıştır. Batılı devlet ve din adamları Yahudi veya Müslüman hiçbir bilim adamına kamu kurumlarında yer vermezken ve hatta onların eserlerinden istifade etmeyi günahkârlık olarak görürken aksine Müslüman devlet adamlarının çok yakınında gayrimüslim bilim adamlarının bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Müslüman bilim adamları, gayrimüslim din adamlarını inançları üzerinden değil de eserleri üzerinden değerlendirmiş ve istifade etmiştir. Bilimler dini bir bakış açısıyla değil akli ve dünyevi bir perspektifle ele alınmıştır. Bilimle uğraşmak belli bir zümrenin değil geniş bir kesimin meşguliyeti olmuştur.

Prof. Dr. Muhammed Fuad Sezgin (1924-2018)

Fuad Sezgin, 24 Ekim 1924'te Bitlis'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü'nde, İslami Bilimler ve Oryantalistik alanında öncü bir yere sahip olan Alman oryantalist Hellmut Ritter'in (1892-1971) yanında öğrenim gördü. Ritter'in, modern bilimin oluşumunda özellikle 9. ve 13. yüzyıllar arasındaki Endülüs ve Abbasi devletlerindeki bilim adamlarının da önemli katkıları olduğunu vurgulaması üzerine bu alana yöneldi. 1950'de Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde "Buhari'nin Kaynakları" adlı doktora tezini tamamladı. Bu teziyle o, hadis kaynağı olarak İslam kültüründe önemli bir yere sahip olan Buhari'nin bir araya getirdiği hadislerde bilinegeldiğinin aksine sözlü kaynaklara

değil İslam’ın erken dönemine, hatta 7. yüzyıla kadar geri giden yazılı kaynaklara dayandığı tezini ortaya attı. Bu tez Avrupa merkezli oryantalist çevrelerde hala tartışılmaktadır. 1954 yılında İslam Araştırmaları Enstitüsü’nde doçent oldu.

Prof. Sezgin, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sırasında üniversiteden uzaklaştırılan ve 147'ler olarak bilinen akademisyenler arasındaydı. Sezgin’in Üniversiteden uzaklaştırılmasının sebebi neydi? Bugün bile hala bu sorunun cevabı belirsizdir. Ancak diğer uzaklaştırılan bilim insanlarına bakarsak bunun bir proje olduğunu ve üniversitelerin bilim potansiyelini zayıflatmak amacını taşıdığını anlayabiliriz. Böyle bir durum kimin işine yaracaktır? İşte bu husus ülkemizin iki asır boyunca sosyal, ekonomik ve ilmi geri kalmışlığını net bir şekilde açıklamaktadır.

Prof. Sezgin bu atılma olayından sonra bir valizle gitmek zorunda kaldığı yurt dışında, aynı alanda çalışan oryantalistlerin kıskançlıkları ile karşı karşıya kaldığını ancak yaşadığı zorluklar karşısında asla pes etmediğini ifade etmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşadığı zorluklarla nasıl mücadele ettiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Ben şuna inanmıştım artık. Tüm musibetler karşısında sadece Allah'a inanacaksın, başka hiçbir şeye değil."

1961 yılında Almanya'ya giden Fuad Sezgin, Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde önce misafir doçent olarak dersler verdi. 1965 yılında profesör oldu. Oradaki bilimsel çalışmalarının ağırlık noktası Arap-İslam kültür çevresinde tabii bilimler tarihi alanı olmuştur ve bu alanda 1965 yılında habilitasyon çalışmasını yapmıştır. Henüz İstanbul'da iken başladığı 7-14. yüzyıldan itibaren gelişen Arap-İslam edebiyatı tarihi çalışmasına (Geschichte des arabischen Schrifttums) Almanya'da da devam ederek, oryantalistik çalışmaları için kaynak eser haline gelmiş ve hala aşılamamış 13 ciltlik eserinin ilk cildini 1967, son cildini ise 2000 yılında yayınladı. “Geschichte des Arabischen Schrifttums” İslam'ın ilk döneminde uğraşılmış, dini ve tarihi edebiyattan coğrafya ve haritacılığa kadar bütün ana ve yan bilim dallarını konu edinmektedir. Prof. Sezgin, Suudi Arabistan Kral Faysal Vakfı'nın İslami Bilimler Ödülü'nü 1978 yılında ilk alan kişidir. Bu ve başka desteklerle Sezgin, 1982 yılında J. W. Goethe Üniversitesi'ne bağlı Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nü ve 1983'te de buranın müzesini kurarak, direktörlüğünü üstlendi. Enstitüye bağlı olarak kurduğu müzede Sezgin, İslam kültür çevresinde Müslüman bilginler tarafından yapılmış aletlerin ve bilimsel araç ve gereçlerin yazılı kaynaklara dayanarak yaptırdığı numunelerini sergilemektedir. Müzede bulunan objeleri tanıtmak ve

İslam kültür çevresindeki bilimsel gelişmeyi göstermek için hazırladığı "Wissenschaft und Technik im Islam" isimli kataloğu 2003 yılında yayınladı. Fransızcası da yayınlanmış olan bu kataloğun Arapça, İngilizce ve Türkçesi de yayınlanacaktır.

Fuad Sezgin, Süryanice, İbranice, Latince, Arapça ve Almanca dahil 27 dili çok iyi derecede biliyordu. Arap-İslam Bilimleri Enstitüsü için hazırladığı bilimsel araç ve gereçlerin benzerlerini yaptırarak, 25 Mayıs 2008 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İstanbul İslam, Bilim ve Teknoloji Müzesi'nin açılmasında öncü rol oynamıştır. Prof. Dr. Fuad Sezgin, meslektaşı Dr. Ursula Sezgin ile evli idi. Kızları Hilal Sezgin, Almanya'da yaşayan bir gazeteci ve yazardır.

Fuad Sezgin, yapıp ettikleri ile bir yandan Müslümanlara ilmî geçmişlerini hatırlatmak suretiyle Müslümanların Batı karşısında hissettikleri ezikliği ortadan kaldırmaya bir yandan da Batılıların Müslümanlar hakkında sahip oldukları önyargıları kırıp İslam ve Müslümanlar ile alakalı yanlış bilgilerini düzeltmeye çalışmıştır. Onun bu düzeltici hamlesine günümüz itibariyle artık sadece Batılılar değil, özellikle din-bilim ilişkilendirmeleri hususunda Müslümanların (doğululların) da büyük ihtiyacı var görünmektedir.

Sezgin çalışmalarıyla İslam dünyasına unutulan bir rüyayı yeniden hatırlatarak daralan yürekleri ferahlatmıştır. Lakin Sezgin'in de sürekli hatırlattığı gibi daha yapılacak çok iş vardır. Bu durumda bize düşen bayrağı Sezgin'in bıraktığı yerden devralıp daha da ileriye taşıyabilmektir.

Fuad Sezgin'e göre İslam Medeniyetinin Donuklaşma Sebepleri

Sezgin, İslam dünyasında bilimsel faaliyetlerin 9. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında büyük bir gelişme kaydettiğini, 15. yüzyıldan sonra hızını kaybettiğini, 16. yüzyıldan sonra da duraklamaya başladığını ve 17. yüzyılda da bilimsel üstünlüğünü batı medeniyetine kaptırdığını ileri sürmüştür. Sezgin, ağırlıklı olarak İslam dünyasının bilim ve teknoloji alanında kaydettiği başarıları ve bu alandaki çalışmaları ortaya koymak suretiyle İslam medeniyet tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Sezgin çalışmalarında, İslam medeniyetinin pozitif bilim alanlarında kaydettiği gelişmeleri ve bu gelişmelerin batı medeniyetinin doğuşu üzerindeki etkisini yoğunluklu olarak ele almıştır.

Sezgin'e göre, İslam dünyasının duraklamasının nedeni olarak İslam dinini gösteren yaklaşımlar yanlıştır. Yani ona göre duraklama veya donuklaşmanın ana faktörü İslam dini değildir (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008). Sezgin kendisiyle yapılan bir röportajda konuya ilişkin olarak şunları ifade etmiştir: "İslam dünyasının gerileme nedeni olarak din gösteriliyor. Bu konuda ne dersiniz? Hayır, katiyen. Eğer öyle olsaydı kabul etmek zorunda kalırdım. Ama öyle değil. Din bilimi teşvik etti. Bugün Müslümanlara düşen görev tarihlerini çok iyi bir şekilde ortaya koymak. Gerileyişin nedeni din değildir. Başka tarihi sebepler var. Müslümanları yanlış düşünce ve kompleksten kurtarmak lazım" (Serdar Saygılı, Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı, 2019)

Fuad Sezgin'e göre İslam toplumu, üst düzeyde bir medeniyet yaratacak tüm unsurları ve dinamikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle Sezgin'in çalışmaları, İslam medeniyetinin kaydettiği başarının ve İslam medeniyetinin bu alanda ulaştığı seviyenin bilinmesini önemli görmektedir. Sezgin, İslam medeniyetinin gelişmesinde diğer medeniyetlerin etkilerinin (Hint, Yunan, İran gibi) olduğunu ifade etmektedir. Ona göre İslam dünyası diğer medeniyetlerden aldıklarını geliştirerek batı dünyasına aktarmıştır. Bu nedenle ona göre, batı medeniyeti gelişimini İslam dünyasındaki çalışmalara borçludur. İslam medeniyetinin batıya olan etkisi, 18. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. (Sezgin, İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış, 2011)

Fuad Sezgin batıdaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin kökeninde İslam dünyasındaki çalışmaların olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle şunları söylemektedir. "Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler Eski Mısır, Babil, Yunan, İslam ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi olarak sunulanlar, İslam bilimlerinin devamıdır" (Serdar Saygılı, Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı, 2019)

Sezgin'e göre bilim ve teknoloji insanlığın ortak mirasıdır. Bu nedenle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin tek bir medeniyet parantezine alınması doğru bir yaklaşım değildir. Ona göre tarih boyunca her medeniyet uygarlığın gelişmesine katkı yapmış ve zamanı geldiğinde de bayrağı başka medeniyetlere teslim etmiştir. Bu nedenle ona göre her hangi bir medeniyet, tek bir kültüre veya topluluğa has kılınamaz. Sezgin bu yaklaşımı ile medeniyetler arasındaki etkileşime dikkat

çekmiş olmaktadır. Ona göre, bir medeniyet sadece bir topluluğun/ulusun çabasıyla ileriye taşınan veya bir milletin tekelinde gerçekleşen bir gelişme olmaktan çok birden çok sayıda ulusun veya milletlerin müşterek çalışmaları, katkıları ve etkileşimleri ile ortaya çıkan ortak bir eserdir. (Serdar Saygılı, Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı, 2019)

Sezgin'in konuyla ilgili olarak şunları da ifade etmektedir:

"Ben medeniyet tarihini bir bütün olarak kabul ediyorum. …. Bizler, Yunanlılar ve bugünkü modern Avrupalılar modern teknolojiyi geliştirmişlerse başka bölgelerde yaşayan insanların da bu süreçte katkısı vardır. Ben, bilimler tarihine böyle bakıyorum. Bilimler tarihinin gelişmiş safhalarında, insanlığın büyük ve müşterek tarihinden öğrendiğimize göre Babillileri, Çinlileri, Hintlileri, Mısırlıları da buluyoruz. Yunanlıları da... Bu böyle gelişiyor."

Konuya ilişkin bir başka ifadesi de şu şekildedir: "Müslümanlar, öncüllerinden her şeyden önce Yunanlılardan, bir dereceye kadar Babilonyalılarından, Sasani İranlılarından ve Hintlilerden aldıkları bilimleri geliştirdiler. Yeni bilimler ortaya koydular. Avrupalı ardılları tarafından geliştirilecek bilimlerin yollarını döşediler veya ilk kılavuzlarını hazırladılar" (Sezgin, İslam Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış, 2012)

Sezgin sonuç olarak, İslam dünyasının duraklamasına büyük kültürlerin veya medeniyetlerin kaderleri olarak bakmak gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, medeniyetler zamanı geldiğinde, kendi konumlarını ve yükselişlerini, gelişiminde katkıda bulundukları başka medeniyetlere devrederler. Konuya ilişkin olarak şunları söylemektedir:

"Bilimlerin, yaklaşık 800 yıl boyunca kalkınma halinde olduğu İslam dünyasında gücünü kaybetmiş olmaları ve yaklaşık 500 yıl önce ulaşma yolu buldukları Avrupa'da etkilerine devam edebilmeleri ve burada iklimsel ve ekonomik koşulların yaratıcılığın süreğen şekilde devam ettirilebilmesinde daha elverişli olduğu görüşü gerçeğe çok da ters değildir. Yarıçapı sürekli genişleyen bu en yeni kültür dairesinde, öncülerden alınan bilimsel miras büyük bir hızla gelişmeye devam ediyor" (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Sezgin'e göre Avrupalılar, İslam dünyasındaki gelişmeleri yaklaşık olarak 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve özellikle İspanya üzerinden almışlardır. Bu

bilgi ve teknoloji transferi de yaklaşık olarak 16. yüzyıla kadar devam etmiştir. Batılılar da, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan bu süreçte ortaya koydukları gelişmelerle hem üstünlüğü ele geçirmişler hem de büyük bir gelişme kaydetmişlerdir.

Sezgin'e göre İslam dünyasında bilimsel gelişmelerin bu denli yüksek olmasının nedeni; bilgiye verilen ehemmiyet, eleştirel/tenkit yaklaşımının varlığı, olgular arasında nedensellik ilişki arayışı, tekâmül düşüncesinin varlığı, gözlem, deney ve tecrübeye verilen önemdir. (Aykut Küçükparmak, Fuat Sezgin'in Batı Merkezli Bilim Tarihi Eleştirisi, 2019)

Prof. Sezgin TÜBA'da verdiği bir konferansta duraklamanın ve gerilemenin nedenleri konusunda şunları ifade etmiştir.

"Bütün geçmiş büyük uygarlıklarda olduğu gibi İslam uygarlığı da politik, jeopolitik ve iktisadi koşullarla 16. yüzyıldan itibaren bir yıpranma çağı içine girdi. Uygarlık bayrağını taşıyacak ardılı kendisi geliştirmişti: Şimdi o uygarlığın bugünkü ve yarınki kuşakları bu ardılın başarısı önünde aşağılık ve yabancılık duygusuna düşmeden ondan süratle öğrenmek, ona ulaşmak gerçeğiyle karşı karşıya bulunuyor." (Tayfur Korkmaz, 20. yy İslam Bilim Tarihi Çalışmaları Georg Sarton ve Fuat Sezgin Örneği, 2009)

Sezgin bu duraklama sürecine girmenin önde gelen nedenleri olarak; İslam dünyasına yönelik gerçekleşen Haçlı Seferlerini (1095-1291), Moğol istilalarını (613-1216), batı dünyasında gelişen coğrafi keşiflerin (Amerika'nın ve Ümit burnunun keşfedilmesi) İslam dünyasında yol açtığı ekonomik ve siyasal zaafiyetleri, İspanya ve Portekiz'in kaybedilmesini, kâğıt üretimindeki coğrafi değişiklik ve İslam dünyasında makine tasarımlarına karşı engelleyici yaklaşımların varlığını belirtmektedir. (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Bu sebepleri aşağıda tek tek ele alarak daha ayrıntılı olarak inceleceğiz:

<u>Haçlı Seferleri</u>

İslam dünyasına yönelik gerçekleşen haçlı seferlerinin, İslam toplumunun geri kalması veya duraklaması üzerinde etkili olduğu çok kişi tarafından kabul edilmektedir. Fransız tarihçisi Fernard Franz Braudel (1902-1985), İslam dünyasının denizlerden uzaklaşıp karaya hapsolmalarında ve açık denizlere ulaşmalarının güçleşmesindeki etkileri sebebiyle haçlı seferlerinin İslam

dünyasının gerilemesi üzerinde etkili olduğunu ileri sürmüştür. (Seyfi Kenan, İslam Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek, 2003)

Fuad Sezgin'e göre, 1095 yılından 1291 yılına kadar süren haçlı seferleri İslam dünyasının kentlerini, merkezlerini ve bilimsel gelişmelerini tahrip etmiş ve aynı zamanda batılıların yerleştikleri veya yerli halk ile temas ettikleri bölgelerdeki gelişmelerin batıya transferinin sağlanmasına katkı sunmuştur. Diğer bir ifade ile haçlı saldırıları nedeniyle İslam dünyası her yönüyle tahrip olurken aynı zamanda birçok bilim ve teknolojik gelişme batıya transfer edilerek batıdaki gelişmenin tohumları atılmıştır. Örneğin batıda ortaya çıkan üniversite kurumunun, haçlı seferleri esnasında İslam toplumundaki Medrese modelinden ilham alınarak geliştirildiği belirtilmektedir. (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Moğol İstilaları

Moğol saldırıları sonucunda birçok ilim merkezleri ve teknolojik merkezler tahrip olmuş, bu da İslam dünyasındaki gelişmelerin hızını kesmiştir. Tahrip edilen bu merkezlerin arasında Halife Me'mun'un sekizinci yüzyılın başlarında Bağdat'ta bilim faaliyetlerini organize etmek için Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve Sabi dinine mensup bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları "Beytül-Hikme" adında bir merkez de bulunmaktadır. O dönemin koşullarında bir bilim akademisi olarak görülen Beytül Hikme, Moğol istilası sırasında Hülagü Han tarafından 1258 yılında yakılmış ve bilim adamları bu durum karşısında şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. O dönemde Beytü'l Hikme dışında başka bir bilim merkezi bulunmadığı için İslam medeniyeti o tarihten sonra bilgin ve filozof yetiştiren ortamdan yoksun kalmıştır. Buna göre Moğolların, şehirleri ve kütüphaneleri yakmaları ve bunun yarattığı etkiler İslam dünyasının gelişimini ciddi anlamda sekteye uğratmıştır. Çünkü Beytü'l Hikme gibi kurumlar Yunan, Latin ve İran gibi medeniyetlerin eserlerinin Arapça çevirilerini bulunduran büyük bir kütüphane ve aynı zamanda ilim merkezi konumundadır. Buranın tahrip edilmesi Müslümanların ilmi faaliyetlerini geliştirmesi bakımından büyük bir engel olmuştur. (Sezgin, İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış, 2011)

Coğrafik Keşifler

Sezgin'e göre, Osmanlı devleti zirvede iken coğrafi ve ekonomik alanda gerilemeye başlamıştır. Bu gerilemenin önemli bir nedeni, coğrafi keşiflerdir.

İslam dünyası üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya koyan coğrafi keşiflerin başında Amerika'nın ve Ümit Burnu'nun keşfi gelmektedir. Sezgin'e göre İspanyollar, Müslümanlardan yüzlerce yıl önce aldıkları denizcilik, astronomi ve teknik bilgiler sayesinde Amerika'nın keşfini gerçekleştirmişlerdir. Sezgin'e göre Amerika'nın keşfi ve Portekizlerin Hint Okyanusu'nda etkili olmaları, İslam dünyasının coğrafi konumunun merkeziliğini yitirmiştir. Coğrafi keşifler sayesinde yeni deniz yollarının keşfedilmesi, İslam dünyasında ekonomik ve politik zayıflığa yol açmıştır. Bu da ilmi faaliyetlerde duraklamanın ana sebebi olarak etkili olmuştur.

Sezgin'e göre Portekizliler geçmişte kullanılmış deniz rotaları konusunda sahip oldukları bazı bilgiler ile Arapça geliştirilmiş haritalar sayesinde Hindistan'a deniz yoluyla ulaşmışlar ve bu alanda sahip oldukları bilgiler sayesinde belli bir dönem denizcilik konusunda liderlik pozisyonunu elde etmişlerdir. (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Bu konuda Sezgin, "İslam'da Bilim ve Teknik",2008, adlı kitabında şunları ifade etmektedir:

"16. yüzyılın ortalarından itibaren Portekizler, yüzlerce yıl İslam dünyasının sanki bir iç denizi olan Hint Okyanusu'nda egemen konuma gelmişlerdi. Hem Portekizlilerin hem de diğer Avrupalıların bu bölgedeki egemenliğiyle ve Amerika'nın keşfiyle dünyanın politik, ekonomik ve stratejik manzarası Arap-İslam kültür çevresi aleyhine değişmiş, böylece ortaya çıkan yeni ekonomik ve askeri güç İspanya ve Portekiz'le sınırlı kalmayarak, diğer Avrupa ülkelerine de yaramış ve zamanla ağırlık merkezleri Avrupa içerisinde konumlanmış oluyordu."

İspanya ve Portekiz'in Kaybedilmesi

Sezgin, duraklamanın diğer bir nedeni olarak Müslümanların belli bir dönem hakimiyeti altından bulunan, İspanya ve Portekiz'in kaybedilmesini göstermektedir. 11. yüzyılın ikinci yarısında İspanya ve Portekiz'in önemli bir kısmının kaybedilmesi İslam dünyasında ciddi anlamda bir güç kaybı (özellikle siyasal, kültürel ve bilimsel olarak) olarak görülmüştür. Sezgin'e göre İspanya ve Portekiz'in Müslümanlar tarafından kaybedilmesi sonrasında bu ülkelerdeki bilim merkezlerinin batı dünyasının kontrolüne girerek İspanya ve Portekiz'in hem politik hem de bilimsel bakımdan dünya sahnesinde liderliği ele geçirmiştir. (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Kâğıt Üretim Merkezindeki Değişiklik

Sezgin'e göre İslam medeniyetinin gelişim dönemlerinde kısmen üretilen kağıt üretiminin İtalyanların eline geçerek yeni tekniklerle daha sofistike hale gelmesiyle Arap pazarında hakim bir konuma yükselmesine neden olmuştur. Ona göre kâğıt üretimi ilk olarak Sicilya bölgesinde, Arap egemenliğinde ortaya çıkmış ve daha sonraki dönemlerde de Ancona civarındaki Fabriona'da üretilmeye başlanmıştır. Daha sonra Haçlı seferleri dönemlerinde İtalya'ya götürülüp daha gelişkin hale getirilmiştir. (Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik, 2008)

Kâğıt üretimi ile eserlerin varlığı arasında önemli bir ilişki vardır. Çünkü kağıt üretimi alanındaki gelişmeler, bilimin yayılmasını etkileştirdiğinden, bilimsel faaliyetlerle yakından ilişkili olduğu aşikardır. Sonuç olarak Müslümanlar, kâğıdı diğer kültürlerden alarak geliştirmiş ve daha sonra da Avrupalılara aktarmışlardır. Daha sonra da Müslümanlar kağıdı onlardan ithal etmek durumunda kalmışlardır.

Makine Tasarımlarına Karşı Engelleyici Yaklaşımın Varlığı

Sezgin Müslüman toplumlarda var olan makine tasarımlarına ilişkin yaklaşımların engelleyici nitelikte olduğu hususuna dikkat çekmektedir. Ona göre, Avrupalıların teknik alanda, İslam dünyasının teorik alanından daha öndedir ve teknik gelişmeleri benimseme, uyum sağlama, yaygınlaştırma ve daha sofistike hale getirme becerileri daha yüksektir. Avrupalıların teknik içerimli çizimler yapma açısından daha iyi bir düzeyde olduklarını belirten Sezgin, bu tekniksel beceri alandaki gelişkinlik sayesinde 15. yüzyılda kitap basımının daha çok geliştiğini ileri sürmüştür.

Sezgin'in katkısı sadece İslam dünyasındaki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeleri ortaya koymakla sınırlı değildir. O aynı zamanda İslam medeniyetinin günümüz batı medeniyetinin gelişmesine önemli katkılar sağladığını ileri sürmüş ve bunu çalışmalarıyla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çerçevede Sezgin, İslam dünyasındaki gelişmelerin çoğunun farklı yollardan batıya taşındığını ve batı medeniyetinin gelişiminde etkili olduğunu belirterek, Batı medeniyetinin gelişiminin, İslam dünyasındaki gelişmelere borçlu olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Ona göre İslam medeniyetinin bilimler alanındaki başarıları batılılar tarafından gizlenmiş veya çarpıtılmıştır. Sezgin bu kapsamda Avrupalı bilim adamlarına atfedilen çok sayıda buluşun, İslam dünyasındaki Müslüman bilginlere ait olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Ona göre Avrupa medeniyeti,

İslam medeniyetinin çocuğudur. Bu hususlar, “Avrupa Rönesansı İslam Medeniyetinin Eseridir” adlı makalemizde detaylı olarak ele alınmış ve web sitemizde yayınlanmıştır.

Prof. Dr. Zahir Kızmaz, “İslam Dünyasında Geri Kalmışlık Sorunu ve Fuat Sezgin’in Konuya İlişkin Görüşleri”, 2019, adlı makalesinde bu konu ile ilgili aşağıdaki görüşleri ifade etmektedir:

“Sezgin’in akademik yaşamı boyunca tüm çabası, Müslüman dünyasının gelişmediğini değil, batı dünyasında skolastik düşüncenin egemen olduğu ve geri kalmışlık sorununu yaşadığı dönemlerde İslam dünyasının gelişkin bir medeniyet yaratmış olduğunu ortaya koymaktır. Dahası ona göre, İslam dünyası belirli bir tarih periyodunda gelişmiş değil aynı zamanda batı dünyasındaki gelişmelere kaynaklık etmiştir. Diğer bir ifade ile 17. ve 18. yüzyılda batıdaki gelişmeler köken olarak İslam dünyasındaki çalışmalara borçludur.

Sezgin’in çalışmalarından hareketle şu iki saptamayı yapmak mümkündür:

1. İslam dünyası için kullanılan “geri kalmışlık” kavramsallaştırmasının doğru olmadığı tespitidir. En azından 16. yüzyıla kadar olan dönem için böyle bir tanımın doğru olmadığını Sezgin yaptığı çalışmalarla ortaya koymaktadır. 16. yüzyıldan sonra gerçekleşen gerilemeyi de “azgelişmişlik” veya “geri kalmışlık” olarak değil “duraklama” veya “gerileme” olarak tanımlamaktadır.

2. İslam dünyasının duraklama sorunsalını, İslam dini ile açıklama çabasının geçersizliğine ilişkin olan saptamasıdır. Çünkü 16. yüzyıla kadar birçok alanda gelişme kaydeden İslam dünyasında, din mensubiyetinde bir değişme yaşanmadığı halde, sonraki dönemlerde gerçekleşen duraklama sorununu İslam dini ile açıklamak doğru bir tutum olmayacaktır. Diğer bir ifade ile gelişkin medeniyetin ortaya çıkışında İslam dini temel bir rol oynamışken, sonraki dönemlerde gerçekleşen duraklama veya gerilemeyi İslam dini ile açıklama biçiminin tutarsız olduğu hususudur. Bu nedenle Ona göre İslam dünyasının duraklamasının nedeni İslam dini olamaz. Çünkü ona göre, yüzyıllarca İslam dünyasında bilim ve teknolojinin gelişmesinin ilham kaynağını oluşturan ve gelişkin bir İslam medeniyetinin oluşumuna katkı sunan din unsuru, gerilemenin nedeni olarak görülemez.”

Prof. Sezgin'in verdiği mücadelede asıl hedefi nedir?

Batı dünyası, İslam'ı yararlandığı bir medeniyet olarak görmek istememektedir. Oysa Batı uygarlığının İslam medeniyetine olan şükran borcu apaçıktır. Ama Batı, bu hususta nankördür. Tarihi bağlamda hak, hak sahibine teslim edilmek istenmemektedir. Öyle ki, Batı için İslam'dan bir "medeniyet/uygarlık" olarak bahsetmek mümkün değildir. Ama biz biliyoruz ki, durum tam aksisidir. Batı, medeniyet bakımından bir aydınlanma yaşamışsa, Sezgine göre, Batı bunu İslam bilim tarihine borçludur. Batı dünyasının henüz yaygın olarak kabul etmediği bu fikir, Batı dünyasında bir elin parmaklarını geçmeyen samimi Batılı araştırmacı sayesinde dile getirilir. Batı'nın kabullenmekte zorlandığı bu "hakikat arayışı yolculuğunda" İslam medeniyeti araştırmacısı Müslüman Sezgin'i günümüz itibariyle en son halka olduğunu söyleyebiliriz.

Sezgin bir Şarkiyat (Doğu) araştırmacısıdır. Onun Batılı ölçekte Müslüman bir doğulu olması, onu "şarkiyatçı" (oryantalist) olmaktan uzaklaştırıp bir "oksidentalist" (garbiyatçı) yapmaz. Oryantalizm ve oksidentalizm, dünyayı algılama, anlama, açıklama ve tanımlama girişiminde iki farklı bakış açısıdır. Temel olarak oryantalizm Batı'nın Doğu algısıdır. Oksidentalizm ise, Doğu'nun Batı algısıdır. Karşılıklı bu algılama sadece bir düşünceden/tasavvurdan ibaret olmayıp, eylemi de beraberinde getirir. Dolayısıyla Sezgin'in algısı da eylemi de batılıdır. Bu nedenle o, "Geschichte des Arabischen Schrifttums" adlı eseri ile Doğu'yu kısmen açmaya çalışırken, aslında Batı'nın noktainazarından Doğu'yu ve İslam medeniyetini seyreder. Bu seyirde Batı'da onun öncüleri ve ona rehberlik edenler vardır.

Sezgin'in ilk Batılı hocasının H. Ritter, olduğunu ifade etmiştik. Sonrasında Sezgin, hocası Ritter gibi doğrudan etkisi altında kalmasa da, dolaylı olarak, Batı'da yapılmış olan İslam medeniyetini keşif çalışmalarının etkisi altında kendince bir yol çizmeye çalışmıştır. Elbette onu mutlak anlamda bir şarkiyatçı olarak görmek doğru değildir. İfade etmeye çalıştığımız husus, usul ve tavır bakımındandır. Sezgin, İslam bilim tarihinin Müslüman dünyanın dışında da değerinin takdir görmesinde insaflı Batılı Doğu araştırıcılarına duyduğu minneti dile getirmekten çekinmemiştir. Ancak o, İslam medeniyeti çalışmalarının Batı'da kurumsallaşamadığından şikâyetçidir. Çalışmalar, genelde şahsî çabalarla yürümüştür. Onun bir enstitü kurmasının altında yatan temel sâik de budur. O, Batı'da bireysel olarak var olan, ama yapılanların kütüphane raflarında

unutulduğu bir İslam medeniyetini araştırma faaliyetini kurumsallaştırarak yaygınlaştırmayı denemiştir. Ümidimiz Sezgin'den sonra kurduğu enstitünün akamete uğramamasıdır. Aksi takdirde Sezgin de Batı'da Batı ölçütlerinde çalışmalar yapmış bir Müslüman Türk olarak tarihe gömülüp gidecektir. Ta ki, yeni bir "Sezgin" daha çıksın ve Sezgin'inden sonraki halka olsun. (Süleyman Dönmez, İslam Medeniyet Tarihi Esasında Fuat Sezgin Hakkında Bir Değerlendirme, 2019)

Mehmet Halil Oryan

Yorum ve Eleştirileriniz için: oryanmh@gmail.com

Ana Sayfa Yorumlar